

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»

Реєстраційний № _____

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20 ____ р.

**СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В
УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЇ ТА ПІДХОДИ**

Кваліфікаційна робота

студента IV курсу групи ЗСП-21

психолого-педагогічного факультету

спеціальності 231 Соціальна робота

Бови Артема Олеговича

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної педагогіки і

соціальної роботи

Шимко Ія Миколаївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії: _____

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Бова Артем Олегович розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлен. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)_____

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «___» _____ 2025 року об _____ годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти із спеціальності 231 Соціальна робота, освітньо-професійної програми «Соціальна робота».

Адреса: Навчальний корпус №4 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО, буд., 79А.

Науковий керівник: Шимко Ія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету.

Рецензент:

Лисоконь Ілля Олександрович,

доктор філософії з освітніх, педагогічних наук, асистент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ.....	8
1.1 Основні дефініції «адаптація» та «соціальна адаптація»	8
1.2 Психолого-педагогічні категорії ВПО.....	11
1.3 Стратегії та підходи до соціальної адаптації ВПО в Україні.....	16
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2.ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС	
ВІЙНИ	21
2.1 Аналіз практичних аспектів соціальної адаптації ВПО під час війни	21
2.2 Розробка програми соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО в умовах війни	25
2.3 Методичні рекомендації.....	29
Висновки до розділу 2.....	32
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	35
ДОДАТКИ.....	39

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є однією з ключових суспільних проблем, зумовлених тривалими збройними конфліктами, окупацією частини території України та масовим переміщенням громадян.

За даними міжнародних організацій та державних установ, кількість ВПО в Україні перевищує 5 мільйонів осіб, що створює значне навантаження на соціальну, економічну та культурну інфраструктуру країни. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки ефективних стратегій та підходів для інтеграції ВПО у нові громади, враховуючи їхні соціальні, психологічні, економічні та культурні потреби.

Питання соціальної адаптації впливає не лише на добробут і якість життя ВПО, але й на стабільність суспільства загалом. Від успішності вирішення цієї проблеми залежить збереження соціального капіталу, національної єдності та забезпечення сталого розвитку України. Дослідження проблем соціальної адаптації ВПО є важливим також у контексті виконання міжнародних зобов'язань України, зокрема щодо дотримання прав людини та стандартів ООН у сфері підтримки вимушених переселенців.

Вивчення цього питання дозволить удосконалити державну політику, підтримати громадські ініціативи та сприяти формуванню толерантного ставлення у суспільстві. Таким чином, розробка ефективних стратегій та підходів до соціальної адаптації ВПО є важливим науковим і практичним завданням, вирішення якого сприятиме побудові сильного та згуртованого суспільства в умовах сучасних викликів.

Дослідженням соціальної адаптації ВПО займаються наступні науковці: Гавлюк Є. [3], Дяченко А. [5], Пестоцька Ю. [11], Шевченко О. [21].

Мета дослідження: Аналіз процесів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, визначення основних проблем і бар'єрів

цього процесу та розробка стратегій і підходів, спрямованих на їх подолання для успішної інтеграції ВПО у приймаючі громади.

Відповідно до мети передбачається розв'язання **наступних завдань**:

1. Визначити основні дефініції «адаптація» та «соціальна адаптація».
2. Дослідити психолого-педагогічні категорії ВПО.
3. Вивчити стратегії та підходи до соціальної адаптації ВПО в Україні.
4. Проаналізувати практичні аспекти соціальної адаптації ВПО в Україні під час війни.
5. Розробка програми соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО в умовах війни.

Об'єкт дослідження: Процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у сучасному українському суспільстві.

Предмет дослідження: Стратегії, підходи та механізми соціальної адаптації ВПО в умовах сучасних соціальних, економічних і правових викликів в Україні.

У процесі виконання кваліфікаційної роботи використовувалися різні **методи дослідження** для забезпечення комплексного аналізу соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні: Аналіз та синтез використовувалися для вивчення наукових джерел, законодавчих актів, державних програм і стратегій, пов'язаних із соціальною адаптацією ВПО. Це дозволило виділити ключові аспекти проблеми та узагальнити наявні підходи. Індукція та дедукція застосовувалися для формулювання загальних висновків на основі конкретних фактів і явищ у сфері соціальної адаптації.

Обробка даних використовувалася для аналізу статистичної інформації, зокрема даних про кількість ВПО, соціально-демографічні характеристики, рівень зайнятості та доступу до соціальних послуг. Метод порівняння застосовувався для вивчення змін у ситуації з ВПО у різних регіонах України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що уточнено поняття соціальної адаптації ВПО шляхом визначення ключових чинників, які впливають на цей процес у контексті сучасних соціально-економічних та

політичних умов України. Систематизовано бар'єри соціальної адаптації ВПО, зокрема економічні, соціально-психологічні, правові та культурні, що дозволило визначити основні напрями їх подолання.

Розроблено класифікацію стратегій соціальної адаптації, яка охоплює індивідуальні, групові та інституційні підходи, з урахуванням потреб ВПО та приймаючих громад. Обґрунтовано рекомендації щодо покращення державної політики у сфері соціальної адаптації ВПО, які включають заходи для інтеграції ВПО на рівні громад, забезпечення доступу до соціальних і економічних ресурсів та сприяння взаємодії між переселенцями і місцевим населенням.

Запропоновано практичні рекомендації для соціальних служб, громадських організацій та органів місцевого самоврядування щодо сприяння адаптації ВПО, що базуються на результатах соціологічних досліджень.

Практичне значення отриманих результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що вони можуть бути використані для розробки державної політики, а саме внесення змін до нормативно-правових актів та програм, спрямованих на підтримку ВПО, з урахуванням виявлених проблем і запропонованих стратегій. Формування нових державних і регіональних програм інтеграції ВПО у соціально-економічне середовище приймаючих громад.

Покращення роботи соціальних служб, розробки рекомендацій для соціальних працівників щодо роботи з ВПО, зокрема у сфері подолання психологічних бар'єрів і забезпечення доступу до соціальних послуг. Використання запропонованої моделі комплексної адаптації ВПО в практичній діяльності соціальних служб.

Апробація дослідження: Бова А.О., Шимко І.М. Стратегії та підходи соціальної адаптації ВПО в Україні. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: в реаліях та перспективах: соціально- педагогічний аспект : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 95-річниці

Криворізького державного педагогічного університету (02 травня 2025 року, м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: КДПУ, 2025. 167 с.

Структура й обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 2 розділів (6 підпунктів до розділів), загальних висновків, списку використаних джерел (33).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ

1.1 Основні дефініції «адаптація» та «соціальна адаптація»

Соціальні трансформації, які переживає Україна в умовах воєнного конфлікту, зумовили зростання значення таких понять, як "адаптація" та "соціальна адаптація", у контексті підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Вивчення основних дефініцій дозволяє окреслити ключові аспекти проблеми та створити теоретичну основу для аналізу.

Адаптація є багатогранним феноменом, який охоплює різні аспекти пристосування індивіда до змінюваних умов середовища. Це поняття має універсальне застосування в різних наукових дисциплінах, зокрема біології, психології, соціології та культурології.

У психології цей термін описує механізми, за допомогою яких індивід змінює свою поведінку, емоції та мислення, щоб зберегти психічну рівновагу в умовах стресу чи змін. Водночас у соціології адаптація акцентує увагу на взаємодії людини з соціальним середовищем, яка є основою для ефективної інтеграції у суспільство [20, с. 198].

Соціальна адаптація є важливою складовою загального процесу адаптації і зосереджується на інтеграції людини в соціальне середовище. Вона визначається як процес взаємодії індивіда або групи із соціумом, що сприяє засвоєнню соціальних норм, правил поведінки, культурних традицій і цінностей, характерних для конкретного суспільства чи групи.

Поняття адаптації та соціальної адаптації активно досліджувалося американськими вченими в різних галузях науки, таких як психологія, соціологія та антропологія. Кожен з них робив вагомий внесок у формування теоретичних основ цих понять, що дозволяє нам краще розуміти процеси пристосування індивідів та груп до змінюваних умов життя.

Одним із перших, хто розглядав поняття адаптації в контексті поведінки людини, був Гаррі Гелссон (Harry Harlow), який досліджував емоційні аспекти адаптації у приматів. Його експерименти з макаками в 1950-х роках дали змогу зрозуміти важливість соціального контакту для нормального розвитку індивіда. Ці дослідження показали, що адаптація включає не лише фізичне виживання, але й здатність формувати емоційні зв'язки, що є основою для подальшої інтеграції в суспільство.

У контексті соціальної адаптації значний внесок зробив Талкотт Парсонс (Talcott Parsons), один із найвідоміших американських соціологів. У своїй теорії структурного функціоналізму Парсонс розглядав адаптацію як одну з основних функцій соціальної системи.

На його думку, для збереження стабільності суспільство повинно постійно адаптуватися до змін, забезпечуючи індивідам механізми соціалізації та інтеграції. Ці механізми дозволяють людині засвоювати соціальні норми, прийняті в певній культурі, і знаходити своє місце в соціальних структурах.

Абрахам Маслоу (Abraham Maslow) також зробив вагомий внесок у розуміння адаптації через свою відому "піраміду потреб". Маслоу вважав, що адаптація людини до навколишнього середовища залежить від задоволення її базових потреб. Соціальна адаптація, за його теорією, пов'язана з потребами у приналежності, визнанні та самореалізації. Людина, яка успішно задовольняє ці потреби, має більше шансів інтегруватися в суспільство і пристосуватися до нових умов [25, с. 206].

У сфері психології важливим є внесок Річарда Лазаруса (Richard Lazarus), який розробив теорію стресу та копінг-стратегій. Лазарус визначив адаптацію як процес, у якому людина оцінює виклики зовнішнього середовища (стресори) і розробляє стратегії для їх подолання. Його роботи допомогли зрозуміти, як емоційна стабільність та здатність до адаптації впливають на інтеграцію в нові соціальні умови.

Різні культури формують поведінкові моделі, що сприяють виживанню в конкретних умовах. Соціальна адаптація має не лише індивідуальний, але й

колективний характер, оскільки культура визначає правила та норми, яких дотримується суспільство. Прикладом практичного застосування ідей про соціальну адаптацію є дослідження інтеграції іммігрантів у США.

Концепція "культурного плавильного котла" підкреслює важливість адаптації іммігрантів до американської культури через засвоєння мови, норм і традицій. Успішна соціальна адаптація передбачає не лише асиміляцію, але й збереження культурної ідентичності [3, с. 21].

Таким чином, вчені зробили значний внесок у розуміння процесів адаптації та соціальної адаптації. Їхні дослідження показали, що адаптація є складним багатовимірним процесом, який залежить як від індивідуальних особливостей людини, так і від умов зовнішнього середовища. Ці ідеї залишаються актуальними й у сучасному контексті, особливо в умовах глобальних міграційних викликів та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні набула особливого значення в умовах війни, що триває з 2014 року і загострилася після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році. За цей час мільйони українців були змушені залишити свої домівки, переміститися до інших регіонів країни чи за її межі, шукаючи безпеки та нових можливостей для життя [7, с. 130]. Процес соціальної адаптації ВПО є складним і багатогранним, адже він включає не лише фізичне виживання, але й психологічне, культурне та соціальне пристосування до нових умов.

Економічна стабільність є фундаментальною основою для соціальної адаптації. Проте більшість ВПО стикаються зі значними економічними труднощами, адже вони змушені залишати свої домівки без можливості взяти із собою основні матеріальні ресурси чи забезпечити стабільне джерело доходу [29].

Інтеграція ВПО у нові громади часто супроводжується соціальним напруженням. Це зумовлено як об'єктивними факторами, так і суб'єктивними упередженнями. У деяких регіонах переселенці стикаються з недовірою з боку місцевого населення. Стереотипи про "чужинців" чи побоювання щодо

зростання конкуренції за робочі місця створюють бар'єри для встановлення дружніх стосунків [15, с. 119].

Переселенці нерідко вступають у непрямую конкуренцію з місцевими мешканцями за доступ до житла, роботи чи соціальних послуг. Це може викликати напруження і ускладнювати їхню інтеграцію.

Для ВПО життєво важливо мати доступ до базових соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і юридична допомога. Однак у реальності забезпечення цих потреб залишається проблематичним.

Виклики соціальної адаптації ВПО в Україні відображають складність та багатовимірність цього процесу. Економічні труднощі, соціальне напруження, психологічний стрес і проблеми з доступом до послуг є перепонами, які необхідно долати для забезпечення успішної інтеграції переселенців у нові громади [9, с. 83]. Соціальна адаптація є важливим і складним процесом, що включає здатність індивіда чи групи пристосовуватися до нових умов, що виникають у результаті вимушеного чи добровільного переселення. Вона передбачає інтеграцію в соціальну, економічну та культурну реальність, яка визначає спосіб життя та функціонування у новому середовищі.

Таким чином, соціальна адаптація визначається як процес, що дозволяє індивіду чи групі ефективно інтегруватися в нову соціальну, економічну та культурну реальність, що виникає у результаті вимушеного чи добровільного переселення.

1.2 Психолого-педагогічні категорії ВПО

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) є особливою соціальною групою, що переживає складний процес адаптації до нових умов життя. Враховуючи масштабні зміни, з якими стикаються переселенці, важливо визначити ключові психолого-педагогічні категорії, що допомагають зрозуміти специфіку їхнього

становища та потреб на рівні індивіда та громади. До таких категорій відносяться психологічний стрес, адаптація, травма, соціальна інтеграція, а також підтримка соціального та емоційного розвитку.

Однією з основних проблем, з якими стикаються переселенці, є високий рівень психологічного стресу та травми, що виникають у процесі вимушеного переселення. Ці психологічні стани мають важливе значення у контексті психолого-педагогічних категорій, оскільки вони не лише впливають на загальний стан особи, але й визначають її здатність до адаптації, інтеграції в нове середовище та відновлення після перенесених стресів [21, с. 328].

Психологічний стрес є реакцією організму на зміну зовнішніх умов, яка вимагає від людини адаптації. У випадку внутрішньо переміщених осіб, стрес часто є результатом ряду факторів, зокрема, втрати домівки, соціальних зв'язків, життєвих орієнтирів і стабільності.

Переміщення з рідної місцевості часто супроводжується не тільки фізичними, але й емоційними втратами. Втрата дому, знайомих місць, друзів, а також невизначеність щодо майбутнього можуть викликати сильний стрес. Люди відчують себе втраченими, ізольованими, що призводить до високого рівня тривожності та депресії. Багато ВПО стикаються з труднощами у встановленні нових соціальних зв'язків через відсутність підтримки з боку місцевого населення, соціальні упередження або стереотипи. Це підвищує рівень стресу, адже переселенці часто відчують себе чужими у новому середовищі [18, с. 57].

Втрата роботи або труднощі з її пошуком, обмежений доступ до медичних та соціальних послуг також стають джерелами стресу. Люди часто не можуть забезпечити свої базові потреби, що підсилює відчуття безвиході (додаток Б). Психологічний стрес може мати різні прояви: від фізичних симптомів (головний біль, безсоння) до емоційних і когнітивних розладів (тривога, депресія, втрачена здатність до концентрації). У цьому контексті важливо враховувати індивідуальні особливості кожної людини та її здатність до справляння з напругою.

Психологічна травма у внутрішньо переміщених особах часто є наслідком насильства, воєнних дій, руйнувань чи пережитих трагедій. ВПО, як правило, зазнають травматичних подій (бомбардування, втрати родичів, фізичне насильство), що можуть залишити глибокі сліди в їхній психіці. Травма може проявлятися у вигляді різних розладів, серед яких найбільш поширеним є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

ВПО часто переживають повторні спогади про травматичні події, що супроводжуються емоційним болем, страхом і панікою. Вони можуть мати кошмарні сни, флешбеки, що порушують їхнє нормальне функціонування в новому середовищі. Після пережитих травм багато ВПО відчують емоційну відчуженість від інших людей [4, с. 325]. Вони можуть мати труднощі з відновленням соціальних зв'язків і підтримкою нормальних міжособистісних відносин. Це веде до соціальної ізоляції та почуття безнадійності.

Постійне відчуття небезпеки, яке було характерним для життя під час конфлікту чи переселення, може призвести до підвищеної тривожності. ВПО часто реагують на стресори в новому середовищі сильніше, ніж це було б за нормальних обставин, переживаючи часті панічні атаки, тривожність, неспокій [24, с. 359].

Адаптація є одним із найважливіших і складних процесів, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи (ВПО) після переміщення до нових умов життя. Цей процес передбачає здатність індивіда чи групи адаптуватися до нових соціальних, економічних і культурних реалій, що виникають внаслідок вимушеного переселення. У контексті психолого-педагогічних категорій адаптація не лише є фізичним чи соціальним переналаштуванням, а й включає глибокі психологічні та емоційні зміни, які дозволяють людині знаходити себе в новому середовищі, відновлюючи власну ідентичність і соціальну функціональність.

Адаптація ВПО є багатогранним процесом, який включає в себе кілька важливих аспектів. Перш за все, варто зазначити, що психологічна адаптація є найважливішим компонентом у загальному процесі інтеграції. Це означає, що

людина повинна навчитися справлятися з емоційними труднощами, такими як тривога, депресія або стрес, що виникають через зміну умов життя. Особливо важливим є подолання психологічних бар'єрів, пов'язаних із втратою дому, соціальних зв'язків, зрушеннями в самоідентифікації.

ВПО переживають емоційну травму, спричинену втратами, відчуттям невизначеності, пережитими трагедіями та конфліктами. Процес адаптації передбачає відновлення емоційної стабільності через підтримку, спілкування, психотерапевтичну допомогу та участь у групах підтримки. Внаслідок пережитих стресів та труднощів переселенці змінюють своє сприйняття світу, а також власної ролі у ньому.

Для успішної адаптації необхідно розуміти, як ці зміни впливають на їх поведінку, сприйняття та взаємодію з іншими людьми. ВПО часто стикаються з упередженнями чи стереотипами з боку місцевого населення. Важливо, щоб переселенці мали змогу адаптуватися до нових соціальних реалій, подолати відчуження та знову почати відчувати себе частиною нової громади [30].

Соціальна інтеграція є ключовим етапом у процесі адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що передбачає їхнє включення в нове соціальне середовище та побудову нових соціальних зв'язків [12, с. 24]. Вона є не лише результатом адаптаційного процесу, а й його важливою складовою, оскільки від того, як успішно переселенці зможуть інтегруватися в нову громаду, залежить їхнє подальше соціальне функціонування та психічне благополуччя. ВПО, змушені покинути свої домівки через війни, конфлікти чи економічні труднощі, стикаються з численними бар'єрами, які перешкоджають їхній соціальній інтеграції.

Психологічна адаптація є основною умовою для успішної соціальної інтеграції ВПО. Оскільки переміщення є стресовим і травматичним досвідом, соціальна інтеграція часто починається з подолання психологічних бар'єрів, таких як депресія, тривога, відчуття ізоляції та страх перед новим оточенням. ВПО можуть відчувати себе втраченими або не потрібними в новому соціальному середовищі, що сильно впливає на їхнє бажання вступати в нові

соціальні зв'язки. Іноді це може проявлятися у вигляді соціальної ізоляції, коли людина не бажає чи не може взаємодіяти з місцевими жителями через страх відторгнення або через попередній негативний досвід. Один із важливих аспектів успішної інтеграції полягає в подоланні психологічних бар'єрів, таких як негативні стереотипи щодо ВПО.

Психологічні програми, тренінги та консультації є важливими інструментами, які допомагають ВПО подолати такі бар'єри. Зокрема, психотерапевтична допомога, групи підтримки, участь у соціальних ініціативах можуть суттєво покращити їхнє емоційне самопочуття, зменшити рівень тривожності та депресії, що дозволяє їм відкритіше взаємодіяти з місцевими жителями і легше вступати в нові соціальні зв'язки [26].

Також вкрай важливим є створення сприятливих умов для працевлаштування ВПО, адже робота — це не тільки джерело доходу, але й можливість стати частиною суспільства. Важливу роль відіграє також соціальна підтримка з боку держави та громадських організацій, що допомагає переселенцям знайти роботу, надати правову та медичну допомогу, а також створити сприятливі умови для їхнього соціального включення [11, с. 94].

Емоційний розвиток є важливим компонентом адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО), адже вимушене переселення часто супроводжується серйозними психологічними травмами, стресом та емоційними труднощами. Для того щоб ВПО могли успішно інтегруватися в нові соціальні умови, важливо приділяти особливу увагу їх емоційному благополуччю [32]. Підтримка емоційного розвитку в контексті психолого-педагогічних категорій ВПО є надзвичайно важливою, оскільки вона сприяє не лише психічному здоров'ю переселенців, а й їхній соціальній адаптації, здатності долати бар'єри та інтегруватися в нове середовище.

Психолого-педагогічна підтримка емоційного розвитку ВПО є невід'ємною частиною процесу адаптації. Вона включає в себе різноманітні методи та техніки, спрямовані на підтримку емоційного здоров'я, підвищення стійкості до стресу, а також допомогу у подоланні негативних психологічних

наслідків, що виникають внаслідок вимушеного переселення. Психологічні і педагогічні методи мають на меті підтримати особистість в складний період змін та сприяти розвитку здорової емоційної регуляції.

Професійна психологічна допомога є ключовим компонентом у підтримці емоційного здоров'я ВПО. Це можуть бути індивідуальні чи групові консультації, що дозволяють людині поділитися своїми переживаннями, зрозуміти свої емоції та знайти способи їх конструктивного вираження. Такі сесії можуть допомогти знизити рівень тривожності, подолати страхи та тривоги, а також зменшити стресові реакції на зміни в житті [10, с. 42].

Психолого-педагогічні категорії ВПО включають широкий спектр понять, які відображають специфіку адаптації до нових умов життя, психологічну допомогу, підтримку емоційного та соціального розвитку. Ключовими аспектами є психічний стрес та травма, адаптація до нових соціальних, економічних і культурних умов, а також підтримка емоційного розвитку як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Врахування цих категорій допомагає розробити ефективні стратегії для надання підтримки ВПО, що сприяє їхній успішній інтеграції та відновленню життєвих ресурсів.

1.3 Стратегії та підходи до соціальної адаптації ВПО в Україні

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є важливою складовою процесу відновлення та інтеграції людей, які постраждали від збройного конфлікту, військової агресії та інших кризових ситуацій. З початку конфлікту на сході України в 2014 році, а також з початку повномасштабної агресії Росії в 2022 році, державні, неурядові організації та міжнародні партнери зосередили увагу на питаннях допомоги та підтримки ВПО, застосовуючи різноманітні стратегії та підходи.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) в Україні є однією з найбільш уразливих категорій населення, які пережили важкі випробування через

конфлікти, військові дії, а також втрату свого житла і майна. Правова адаптація ВПО займає центральне місце в процесі їх соціальної інтеграції та відновлення, оскільки саме юридичний статус і можливість користуватися правами та послугами, які доступні іншим громадянам, є ключовими для відновлення їхнього повноцінного життя в нових умовах.

Починаючи з 2014 року, коли на сході України розпочався збройний конфлікт, а також після анексії Криму Росією, значна частина українців змушена була залишити свої домівки і шукати безпечніші місця для проживання. Найбільше внутрішньо переміщених осіб було зафіксовано в таких областях, як Дніпропетровська, Харківська, Київська та інші. З того часу в Україні була створена ціла правова система для вирішення питань, пов'язаних з ВПО.

Одним із ключових документів, що закріплює правовий статус ВПО, є Закон України «Про правовий статус і гарантії прав внутрішньо переміщених осіб», ухвалений у 2014 році. Цей закон визначає основні права і обов'язки внутрішньо переміщених осіб, а також зобов'язує органи державної влади забезпечити їм доступ до соціальних, медичних, освітніх послуг, а також сприяти інтеграції в нові місця проживання [6, с. 213]. Крім того, було розроблено ряд підзаконних актів, що регулюють механізми надання статусу ВПО, реєстрації та отримання державної допомоги.

Правовий статус є першочерговим питанням для внутрішньо переміщених осіб. Без належного юридичного статусу ВПО не можуть повноцінно реалізовувати свої права, зокрема, на соціальні виплати, пенсії, допомогу на проживання [17, с. 22].

Програми психологічної підтримки для ВПО в Україні часто включають надання послуг психологів, соціальних працівників, організацію груп підтримки та кризових центрів, де люди можуть отримати допомогу у вигляді консультацій, терапії або просто знайти підтримку серед однодумців.

Одним із ключових прикладів організацій, що займаються психосоціальною підтримкою ВПО, є Міжнародна організація з міграції

(ІОМ). Вона реалізує низку програм психологічної допомоги для ВПО, що включають як індивідуальні, так і групові сеанси терапії, а також навчання місцевих психологів та соціальних працівників для надання більш ефективної допомоги. Одним з таких проектів є «Психологічна підтримка для внутрішньо переміщених осіб», в рамках якого проводяться тренінги для ВПО, спрямовані на подолання стресу та адаптацію до нових умов життя.

ЮНІСЕФ (Дитячий фонд ООН) також активно працює в цій сфері, надаючи психологічну підтримку дітям ВПО, які часто переживають складні психологічні травми через втрату рідних та домашнього вогнища. Одним із таких проектів є створення дитячих психологічних центрів в місцях компактного поселення ВПО, де дітям надається можливість поговорити з фахівцями, а також взяти участь у різноманітних терапевтичних та реабілітаційних заходах [8, с. 171].

Інші неурядові організації, такі як "Психологічна служба Української асоціації психологів" та «БФ «Карітас Україна», також активно підтримують ВПО, надаючи консультації психологів, організовуючи групи підтримки для жінок та дітей, що пережили насильство, а також програми відновлення та реабілітації для людей, які пережили важкі стреси [16, с. 187].

Одним із найбільш нагальних проблем для внутрішньо переміщених осіб є доступ до житла. ВПО часто стикаються з труднощами у пошуку тимчасового чи постійного житла, оскільки більшість з них покидає свої домівки без попереднього плану щодо того, де оселитись.

Законодавство України передбачає, що ВПО мають право на тимчасове житло, яке надається державними органами влади або місцевими адміністраціями. Однак на практиці ситуація складніша: багато регіонів не мають достатніх ресурсів для забезпечення достатньої кількості житла для ВПО, що часто призводить до тимчасових рішень, таких як гуртожитки або соціальні центри, що не завжди забезпечують належний рівень комфорту та безпеки [13, с. 5].

Зокрема, Програма ООН з відновлення та розбудови миру (UNDP) з 2014 року активно працює над реалізацією проектів для забезпечення житлом ВПО, в тому числі через створення нових житлових комплексів або ремонт пошкоджених будівель. В рамках цієї програми здійснюється реконструкція будівель у постраждалих регіонах та надання їх у користування ВПО.

Програми з оренди житла також стали важливою частиною допомоги ВПО. Вони передбачають надання субсидій або компенсацій за оренду житла для ВПО, що дозволяє їм тимчасово оселитись у місцях, де є необхідна інфраструктура та можливість для працевлаштування. Одним із прикладів таких ініціатив є програма «Оренда житла для ВПО», яка була започаткована в декількох містах України в 2022 році. Вона передбачала надання субсидій на оренду житла для сімей ВПО, що дозволяло їм швидко адаптуватися до нових умов життя.

Також важливою є ініціатива з переселення ВПО до відновлених або новозбудованих житлових комплексів. Програми, як "Відновлення та розвиток житлового сектору в Україні", сприяють не лише відновленню зруйнованих будівель, але й забезпеченню людей новими житловими умовами, що дозволяє їм інтегруватися в нові громади, знайти роботу та відновити своє життя.

Проект підтримки малого бізнесу активно підтримується такими організаціями, як USAID, Європейський Союз та інші міжнародні донори, що допомагають ВПО відновити підприємницьку діяльність у нових регіонах. Важливо зазначити, що економічна інтеграція ВПО також потребує належної політики з боку держави, спрямованої на забезпечення доступу до ринку праці [23, с. 128].

Одна з успішних ініціатив, що сприяє соціальній інтеграції ВПО, — це програма "Громадянське суспільство для ВПО", яку реалізує благодійний фонд "Карітас Україна". Ця програма надає ВПО можливість брати участь у культурних, освітніх, спортивних заходах, які проводяться для зміцнення зв'язків між переміщеними особами та місцевими жителями. Вона також

включає заходи, спрямовані на подолання стигматизації та упереджень щодо ВПО.

Соціальна адаптація ВПО в Україні є складним, багатогранним процесом, який вимагає комплексного підходу. Стратегії та підходи до цієї проблеми змінювались залежно від ситуації в країні, але завжди фокусувались на забезпеченні прав ВПО, наданні психологічної та соціальної допомоги, інтеграції в місцеві громади та створенні умов для економічного відновлення. З початком повномасштабної агресії Росії в 2022 році потреба в цих підходах стала ще більш нагальною, оскільки нові хвилі переміщення вимагали швидких рішень і підтримки на всіх рівнях — від місцевих громад до міжнародних організацій.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи були розглянуті основні теоретичні аспекти соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні. Початково були визначені ключові терміни, такі як "адаптація" та "соціальна адаптація", що дозволяє чітко розмежувати ці поняття в контексті переміщених осіб, а також виявити важливість їх інтеграції в нові соціальні умови після вимушеного переселення. Завдяки аналізу психолого-педагогічних категорій ВПО, виявлено, що соціальна адаптація є складним багатогранним процесом, який включає не лише фізичне, але й психологічне та соціальне відновлення осіб, які зазнали значних стресів.

Особливу увагу було приділено стратегіям та підходам до соціальної адаптації ВПО в Україні. У роботі були проаналізовані основні механізми та програми, що забезпечують допомогу. Таким чином, теоретичний аналіз соціальної адаптації ВПО в Україні надає основу для подальшого розгляду практичних аспектів цієї теми, що дозволяє глибше зрозуміти потреби і виклики, з якими стикаються внутрішньо переміщені особи, та визначити найбільш ефективні шляхи їх підтримки в процесі інтеграції.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВПО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1 Аналіз практичних аспектів соціальної адаптації ВПО під час війни

Війна в Україні створила умови, за яких мільйони громадян вимушено покинули свої домівки. Процес соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) потребує інтеграції в нові соціальні середовища, забезпечення базових потреб, психологічної підтримки та відновлення самостійності. Для регулювання цих процесів в Україні розроблено низку законодавчих актів і впроваджено різноманітні ініціативи.

Ключовим нормативним актом, що регулює статус ВПО, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№1706-VII від 20 жовтня 2014 року). Цей закон визначає: правовий статус ВПО; гарантії дотримання їхніх прав; засади державної політики щодо соціального захисту. Закон передбачає, що кожен громадянин, який покинув місце постійного проживання через бойові дії чи інші обставини, має право на реєстрацію як ВПО [5, с. 85]. Така реєстрація надає доступ до соціальних виплат, житла, медичних послуг, освіти та інших пільг.

Для забезпечення матеріальної підтримки ВПО Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову №505 від 1 жовтня 2014 року, яка визначає порядок надання щомісячної адресної допомоги. Ця допомога призначена для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг. Наприклад, у 2022 році уряд збільшив розмір виплат для ВПО, які втратили житло, до 2000 грн на дорослого та 3000 грн на дитину або особу з інвалідністю.

Одним із найбільших викликів для переселенців є питання житла. Законодавство України передбачає кілька механізмів його вирішення.

Програма «Доступне житло», затверджена Постановою Кабміну №630 від 10 жовтня 2018 року. Програма дозволяє переселенцям брати участь у кредитуванні для придбання житла на пільгових умовах. Закон України «Про захист прав на житло внутрішньо переміщених осіб» (2020) передбачає механізми відшкодування втрат житла через бойові дії.

Для сприяння економічній інтеграції ВПО держава забезпечує підтримку у сфері працевлаштування. Згідно з чинним законодавством, ВПО мають право на реєстрацію у службі зайнятості за місцем тимчасового проживання. Постанова Кабміну №9 від 2 січня 2023 року стимулює роботодавців, надаючи компенсацію за працевлаштування переселенців. Крім того, запроваджено програми перекваліфікації та навчання для підвищення конкурентоспроможності ВПО на ринку праці [1, с. 98].

Важливим кроком у напрямку інтеграції є Національна стратегія з інтеграції ВПО до 2023 року. Вона пропонує рекомендації для місцевих громад, включаючи адаптацію переселенців через створення робочих місць, культурні заходи та забезпечення інфраструктури.

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах війни – це багатогранний процес, який включає інтеграцію переселенців у нові громади, забезпечення базових потреб, підтримку психологічного стану та відновлення соціально-економічної активності. У практичному вимірі адаптація вимагає злагодженої роботи державних інституцій, громадянського суспільства, міжнародних організацій та самих переселенців.

У 2022 році уряд України запустив програму "єРобота", яка підтримує створення нових робочих місць та відкриття власного бізнесу для ВПО. Програма передбачає надання грантів на розвиток малого бізнесу, включаючи фермерство, торгівлю, послуги з ремонту та обслуговування. За перші два роки реалізації програми (2022–2023) близько 2000 ВПО отримали гранти на відкриття власного бізнесу, у тому числі понад 5000 нових робочих місць були створені завдяки підприємствам, що почали працювати після участі в цій програмі [33].

Інший приклад — програма перекваліфікації, що дозволяє переселенцям здобути нові професії та адаптуватися до нових умов ринку праці. Наприклад, у Харкові на базі центру зайнятості проводяться курси для ВПО з ІТ спеціальностей, що дає їм можливість працювати дистанційно [19, с. 66].

За даними Державної служби зайнятості України, більше ніж 40% переселенців, які звернулися за допомогою в працевлаштуванні в 2023 році, знайшли роботу завдяки професійним курсам та програмам перекваліфікації [28].

Іншою важливою складовою адаптації є забезпечення ВПО житлом. Багато переселенців вимушено залишають свої домівки через руйнування інфраструктури, відсутність безпеки або економічну нестабільність.

Для розв'язання цієї проблеми в Україні реалізуються кілька програм, зокрема програма "Прихисток", яка передбачає компенсацію тим особам, які надають житло для ВПО. Це сприяє не тільки забезпеченню житлом, але й створенню соціальних зв'язків між переселенцями та місцевими жителями.

За офіційними даними Мінреінтеграції України, на 2023 рік понад 1,5 мільйона ВПО були зареєстровані в Україні, з яких близько 300 000 осіб потребували тимчасового житла [27]. Програма «Прихисток» допомогла розмістити понад 150 000 осіб в квартирах та будинках, наданих місцевими мешканцями та організаціями.

Важливим кроком є також програма "Доступне житло", що дозволяє ВПО брати участь у державному кредитуванні для придбання житла на пільгових умовах.

У містах, таких як Львів і Київ, для ВПО створюються тимчасові житлові поселення — модульні містечка, що забезпечують не лише дах над головою, але й необхідну інфраструктуру для нормального життя, включаючи магазини, медичні пункти та навчальні заклади.

Психологічний аспект адаптації є надзвичайно важливим для внутрішньо переміщених осіб. ВПО часто переживають травматичні події, що

призводять до посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривоги та інших психологічних проблем.

Одним із найбільших досягнень у цій сфері є розгортання мобільних бригад психологічної допомоги, які працюють у зонах активних бойових дій та в місцях тимчасового проживання ВПО. Мобільні бригади психологічної допомоги працюють в понад 10 областях України, надаючи допомогу щонайменше 2000 ВПО на місяць, зокрема в районах, де спостерігаються бойові дії або великі потоки переселенців. Наприклад, у Києві, Харкові та Одесі створені центри психологічної підтримки для переселенців, де надається як індивідуальна, так і групова терапія. Такі програми допомагають знижувати рівень стресу, тривоги та депресії серед переселенців, а також забезпечують їх психологічну реабілітацію після пережитих травм.

Одним з прикладів є діяльність Червоного Хреста України, який організовує курси та консультації з психоемоційної підтримки для ВПО, включаючи спеціальні тренінги для дітей та підлітків, що дозволяє їм краще адаптуватися до нових умов. За підтримки організацій, таких як Червоний Хрест України, було проведено більше 1000 психотерапевтичних сесій для ВПО, серед яких понад 500 дітей, які пережили травму війни [22, с. 170].

Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, понад 100 000 дітей ВПО були зараховані до загальноосвітніх навчальних закладів на 2023 рік. Понад 15% дітей ВПО отримали освітні послуги через дистанційне навчання. Також в Україні існує більше 200 шкіл, які адаптували свою інфраструктуру для забезпечення навчання дітей, що переміщуються з однієї області в іншу через бойові дії. Окрім цього, програми психологічної підтримки для дітей в навчальних закладах охопили понад 30 000 дітей ВПО.

Станом на 2023 рік, в Україні було зареєстровано близько 7 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Більшість з них оселилася в таких великих містах, як Київ, Львів, Дніпро, Одеса та Харків (додаток А). Відповідно до офіційних статистичних даних, більше 60% ВПО перебувають у місцях

тимчасового проживання, включаючи прийомні родини, пансіонати та модульні містечка [14, с. 97].

У 2022 році на допомогу ВПО з державного бюджету було виділено понад 10 мільярдів гривень на забезпечення фінансової допомоги та соціальних виплат. Згідно з інформацією від Мінреінтеграції, близько 2,5 мільйона ВПО отримують регулярну фінансову допомогу від держави для покриття витрат на проживання та житлово-комунальні послуги, зокрема в межах адресної допомоги, на яку виділяються до 2000 гривень на одну особу [27].

Практичні аспекти соціальної адаптації ВПО під час війни охоплюють широке коло ініціатив, спрямованих на відновлення життєдіяльності та інтеграцію переселенців у громади. Державна підтримка у поєднанні з активністю міжнародних організацій і волонтерів є основою забезпечення соціальної стабільності. Водночас ключовим завданням залишається вдосконалення законодавства та створення довготривалих стратегій інтеграції.

2.2 Розробка програми соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО в умовах війни

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є важливим етапом в процесі інтеграції переселенців у нові умови життя. В умовах війни адаптація ВПО набуває особливого значення, адже окрім стандартних труднощів адаптації до нової місцевості, переселенці стикаються з серйозними психологічними та соціальними викликами. Метою даної програми є забезпечення ефективної соціально-педагогічної підтримки для внутрішньо переміщених осіб, сприяння їх соціальній та психологічній інтеграції в нові громади, а також допомога у відновленні нормального життєвого процесу.

Цільовою аудиторією програми є внутрішньо переміщені особи (ВПО), які пережили кризу війни і змушені були покинути свої домівки. Дорослі ВПО

– це люди різного віку та професійного фону, які через війну втратили свої домівки і шукають нові можливості для існування. Діти переселенців є окремою категорією, яка потребує уваги через специфічні труднощі адаптації в нових умовах. Жінки та діти часто є основними опікунами в сім'ї, і їхні труднощі з адаптацією можуть бути більш суттєвими. Жінки, що залишилися з дітьми на новому місці, стикаються не тільки з психологічними і фізичними труднощами, але й з фінансовими проблемами, пов'язаними з забезпеченням родини.

Програма соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО передбачає реалізацію кількох ключових напрямків, які сприяють успішній інтеграції та відновленню нормального життєвого процесу для переселенців. Ці напрямки враховують усі важливі аспекти адаптації, від психологічної підтримки до економічної інтеграції.

Одним із перших і важливих аспектів програми є надання психологічної підтримки ВПО. Багато переселенців пережили великі стреси, втрату родини, житла, майна та безпеки, а також стали свідками або жертвами насильства. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, тривога є частими наслідками таких переживань.

Приклад реалізації: Психологічні консультації. Організація стаціонарних та мобільних консультаційних пунктів, де психологи проводитимуть індивідуальні та групові сеанси терапії. Ці сеанси можуть включати арт-терапію, терапію за допомогою ігор для дітей, медитацію та релаксаційні техніки для дорослих.

Психологічні тренінги та терапевтичні групи. Організація групових занять для ВПО, де вони можуть обговорювати свої переживання, отримувати підтримку від однодумців, що пережили подібні ситуації.

Діти ВПО стикаються з численними труднощами при адаптації в новому освітньому середовищі. Вони можуть не тільки переживати емоційний стрес через війну, але й мати труднощі з навчанням через мовні бар'єри, відсутність стабільної освіти через переміщення або перебування в небезпечних зонах.

Тому важливо забезпечити цілісну підтримку у навчанні та соціалізації дітей, щоб допомогти їм інтегруватися в нове освітнє середовище.

Мовний бар'єр може спричиняти ізоляцію ВПО в нових громадах. Вивчення мови сприяє встановленню соціальних зв'язків, включенню в місцеві спільноти, що зменшує ризики маргіналізації та психологічного дискомфорту. В умовах війни питання національної ідентичності набуває особливого значення. Вивчення української мови допомагає ВПО не лише інтегруватися в суспільство, а й усвідомити себе частиною єдиної нації, що сприяє зміцненню громадянської свідомості.

Приклад реалізації: Мовні курси. Для дітей ВПО, які не володіють мовою нового регіону, важливими є курси з вивчення місцевої мови. Програми можуть бути організовані в навчальних закладах, де педагоги будуть допомагати дітям освоювати мову через інтерактивні методи: ігри, пісні, мультфільми, творчі завдання.

Психологічні консультації для дітей. У навчальних закладах можуть бути організовані групи підтримки для дітей, де психологи працюватимуть з учнями, допомагаючи їм справлятися з емоційними труднощами та відновлюватися після пережитих стресів.

ВПО часто стикаються з проблемами легалізації свого статусу, отримання соціальних виплат, доступу до медичних послуг і соціального захисту. **Для забезпечення прав переселенців важливо створити систему консультацій, яка допоможе ВПО розібратися в юридичних питаннях і отримати необхідні документи.**

Приклад реалізації: Консультаційні центри. В рамках програми можна організувати консультаційні пункти в місцях тимчасового проживання ВПО, де юристи допомагатимуть вирішити питання реєстрації, оформлення документів, отримання статусу ВПО, а також інші правові питання.

Мобільні юридичні бригади. Для того, щоб допомогти ВПО в труднощах, пов'язаних з доступом до правової допомоги, можна організувати виїзди мобільних юридичних бригад до віддалених районів чи поселень, де

вони надаватимуть консультації, складатимуть документи для отримання допомоги.

Одним із ключових аспектів адаптації є забезпечення економічної самостійності переселенців. Це включає допомогу у пошуку роботи, підвищенні кваліфікації, а також підтримку у відкритті малого бізнесу. Для цього необхідно створити програми, які забезпечать ВПО доступ до навчання, стажувань, кредитів та інших економічних ресурсів.

Приклад реалізації: Програми професійного навчання. Можна організувати курси перепідготовки для ВПО, де вони можуть освоїти нові професії або вдосконалити вже існуючі навички. Це можуть бути курси з ІТ-технологій, бізнес-менеджменту, торгівлі, шиття, кухарської справи та інших спеціальностей.

Мікрокредитування та гранти для малих бізнесів. Можна створити програми, що пропонують мікрокредити для ВПО, які хочуть відкрити власний бізнес. Такі програми можуть включати фінансову підтримку на етапі запуску бізнесу, а також консультування щодо бізнес-планів, маркетингу та управління (додаток В).

Волонтерські ініціативи та соціальні мережі підтримки є важливими для створення здорового соціального середовища для ВПО. Вони дають можливість людям поділитися своїми переживаннями, обмінятися досвідом, допомогти один одному в труднощах. *Приклад реалізації:* Волонтерські ініціативи. Організація волонтерських груп, які працюватимуть з ВПО. Це можуть бути групи, які надають гуманітарну допомогу, проводять культурні заходи, організовують зустрічі та тренінги для переселенців.

Мережі підтримки між ВПО. Важливо заохочувати самих переселенців допомагати один одному. Програма може сприяти створенню груп підтримки, де переселенці зможуть спільно вирішувати різні питання та допомагати іншим.

Програма соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО в умовах війни повинна включати конкретні практичні заходи, спрямовані на вирішення

основних проблем, з якими стикаються переселенці. Психологічна допомога, освітні програми, правова підтримка, економічна адаптація та волонтерські ініціативи – це основні напрямки, що дозволяють ВПО не тільки інтегруватися в нове середовище, але й відновити своє життєве становище після пережитої трагедії. Успішна реалізація цих заходів допоможе зменшити соціальну ізоляцію, поліпшити психологічний стан переселенців і сприятиме їхній соціальній та економічній інтеграції.

2.3 Методичні рекомендації

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні — це складний і багатогранний процес, який охоплює не лише забезпечення базових потреб переселенців, а й їхнє інтегрування в нові соціальні, економічні та культурні умови. Враховуючи масштаби вимушених переселень, спричинених війною, важливим аспектом є розробка методичних рекомендацій, які сприятимуть успішній адаптації ВПО до нових реалій. Ці рекомендації мають бути спрямовані на підтримку психологічного благополуччя, економічної самостійності та соціальної інтеграції осіб, які втратили свої домівки внаслідок збройного конфлікту в Україні.

Основною перешкодою для ефективної соціальної адаптації ВПО є психологічний стрес і травма, пов'язані з втратами та пережитим насильством. Більшість переселенців стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), депресією, тривожністю та іншими психічними проблемами. Для забезпечення їхньої адаптації необхідно запроваджувати програми психологічної підтримки.

Важливо створювати центри психологічної допомоги для ВПО, де психологи надаватимуть індивідуальні та групові консультації. Ці програми мають бути адаптовані до потреб різних категорій осіб, зокрема дітей, жінок, осіб з інвалідністю та літніх людей. Особлива увага повинна приділятися

роботі з дітьми, які пережили травматичні події. Вони потребують спеціальних методів терапії, таких як арт-терапія, театральна терапія, групові заняття, де через творчість можна знімати стрес і допомогти висловити емоції.

Забезпечення доступу до освіти є одним із головних чинників соціальної адаптації для дітей ВПО. Переселені діти часто не мають змоги продовжувати навчання у звичному режимі через зміну місця проживання, нестабільність та відсутність доступу до навчальних закладів. Вони можуть відчувати себе ізольованими через мовний бар'єр, а також через різницю у навчальних програмах.

Для забезпечення доступу до освіти необхідно створювати сприятливі умови для того, щоб діти ВПО могли продовжувати навчання в нових школах чи навчальних закладах. Це може включати програми інтеграції, у рамках яких учителі працюватимуть з дітьми, враховуючи їхні психологічні та навчальні потреби. Для полегшення навчання дітей та підлітків, які мають мовний бар'єр, потрібно впровадити курси з вивчення місцевої мови (української), що допоможе їм не тільки у навчанні, а й у соціалізації. Для підлітків важливо створювати програми профорієнтації та допомоги в освоєнні навичок, які дадуть їм змогу бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Економічна адаптація ВПО є важливою складовою соціальної інтеграції. Переселенці стикаються з труднощами при пошуку роботи, відновленні підприємницької діяльності, отриманні соціальних виплат і пенсій. Для забезпечення їхньої економічної стабільності необхідно впроваджувати програми підтримки працевлаштування, навчання та надання фінансової допомоги.

Для людей, які втратили роботу через переміщення, потрібно створювати програми підвищення кваліфікації. Це можуть бути курси з інформатики, управління, фінансів, сільського господарства, а також специфічних ремесел чи технічних спеціальностей. Для підтримки підприємницької ініціативи серед ВПО можна організовувати програми мікрокредитування або гранти на створення малого бізнесу. Це може бути

корисно для тих, хто хоче відкрити власну справу, але не має достатнього стартового капіталу [2, с. 45]. Для тих, хто вже мав бізнес до переїзду, важливо забезпечити юридичну та фінансову підтримку для відновлення або перенесення бізнесу. Програми з адаптації підприємців можуть включати консультації з юридичних та економічних питань, а також допомогу у створенні бізнес-планів.

Однією з головних проблем ВПО є відчуття ізоляції та відсутність соціальних контактів після переїзду. Соціальні мережі підтримки, волонтерство та громадські ініціативи можуть стати важливим елементом адаптації.

Важливо створювати програми, які допомагають ВПО встановити контакти з місцевими громадами та знайти підтримку серед інших переселенців. Волонтери можуть надавати гуманітарну допомогу, проводити культурні заходи, організовувати зустрічі для обміну досвідом. Важливо сприяти розвитку міжгромадських ініціатив, де місцеві жителі та ВПО можуть разом працювати над вирішенням спільних проблем.

Одним із найважливіших аспектів є правова підтримка ВПО. Внутрішньо переміщені особи часто стикаються з юридичними труднощами, пов'язаними з реєстрацією статусу ВПО, отриманням соціальних виплат, пенсій, доступом до медичних послуг та інших прав. Для цього необхідно створити доступ до юридичних консультацій та інформаційних ресурсів.

Створення консультаційних пунктів, де переселенці можуть отримати допомогу з оформленням статусу ВПО, реєстрацією на місці проживання, оформленням соціальних виплат, пенсій і допомог.

Соціальна адаптація ВПО є важливим етапом у відновленні їхніх прав та можливості інтегруватися в нове середовище. Реалізація методичних рекомендацій щодо психологічної підтримки, економічної інтеграції, освітніх програм і правової допомоги створить умови для успішної адаптації ВПО та забезпечить їхню соціальну стабільність.

Висновки до розділу 2

У рамках розділу було здійснено детальний аналіз практичних аспектів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні в умовах війни, розроблено програму соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО, а також надано методичні рекомендації для оптимізації цього процесу.

Ефективні стратегії соціальної адаптації повинні охоплювати комплексний підхід, включаючи правову підтримку, економічну допомогу, доступ до освіти, а також активну участь місцевих громад у процесі інтеграції. Важливо, щоб програми підтримки були адаптовані до специфічних потреб різних категорій ВПО (дітей, осіб з інвалідністю, жінок, літніх людей) і враховували специфіку соціально-економічних умов кожного регіону.

Успішна адаптація ВПО в Україні можливе лише за умови злагодженої роботи органів державної влади, місцевих громад, міжнародних організацій та самих переселенців. Проте це потребує постійного вдосконалення законодавчих і організаційних механізмів, а також розробки нових, більш ефективних підходів до підтримки внутрішньо переміщених осіб.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі «Соціальна адаптація ВПО в Україні: стратегії та підходи» були детально розглянуті теоретичні та практичні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах війни, а також визначено ефективні стратегії та підходи до підтримки їх соціальної інтеграції. Висновки, що виникають з результатів дослідження, можна узагальнити в кількох основних положеннях.

По-перше, соціальна адаптація ВПО є багатогранним процесом, який охоплює не тільки соціально-економічні, але й психоемоційні, культурні та психологічні аспекти. Адаптація включає в себе інтеграцію в нове середовище, подолання стресових ситуацій, пов'язаних з переїздом, а також засвоєння нових соціальних норм і цінностей, що є ключовими для збереження психоемоційного здоров'я та благополуччя осіб, які вимушено залишили свої домівки.

По-друге, важливим елементом дослідження є те, що для успішної соціальної адаптації ВПО необхідно враховувати психолого-педагогічні аспекти. ВПО часто стикаються з травмами, втратою родини, дому та соціальної підтримки, що може призвести до труднощів в адаптації. Тому психо-соціальна підтримка, створення умов для розвитку особистісних ресурсів та соціальної підтримки є надзвичайно важливими для ефективної інтеграції.

По-третє, дослідження показало, що на рівні держави та місцевих органів влади повинні бути розроблені комплексні стратегії соціальної адаптації ВПО, що включають правову підтримку, медичну допомогу, доступ до освіти та роботи, а також підтримку сімей і дітей. Урядові програми, зокрема, повинні сприяти створенню умов для рівного доступу до соціальних послуг, а також інтеграції біженців у суспільне життя.

Водночас місцеві органи влади повинні забезпечити належну підтримку на місцях, зокрема через створення центрів адаптації, надання психологічної

допомоги та проведення соціальних заходів, що сприятимуть інтеграції ВПО в громаду.

Робота демонструє, як в умовах війни, коли соціальна інфраструктура є обмеженою, необхідно розробляти програми, що орієнтовані на потреби ВПО, зокрема, забезпечення базових прав, підтримку емоційного стану та організацію занять для дітей і підлітків. Розроблена програма соціально-педагогічної роботи з адаптації ВПО в умовах війни враховує усі ці аспекти та дозволяє ефективно працювати з різними категоріями біженців. Методичні рекомендації, що були запропоновані, є практичним інструментом для фахівців, які працюють з ВПО.

Отже, основними висновками є те, що соціальна адаптація ВПО потребує комплексного підходу, врахування індивідуальних потреб і особливостей кожної групи переміщених осіб, а також постійної уваги до психосоціального благополуччя. Лише в умовах взаємодії державних, громадських та міжнародних інститутів можна досягти успішної інтеграції ВПО та забезпечити їм стабільність і благополуччя в нових умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брайченко Т., Якухіна Н. Соціальна адаптація дітей із родин внутрішньо переміщених осіб. Педагогічний вісник. Вип. 3. Харків: АССА. 2023. С. 97-100.
2. Возняк Г., Савчук Н., Каспшишак А. Вимушена міграція в умовах війни в Україні: інституційні проблеми інтеграції до життя в нових громадах. Регіональна економіка. Вип. 1. Київ: Генеза. 2023. С. 45-54.
3. Гавлюк Є. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових соціально-економічних умов. Вінниця: ВДПУ. 2023. 78 с.
4. Гордієнко Н., Навошицький М. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. Харків: Основа. 2022. С. 323-333.
5. Дяченко А. Соціальні аспекти державної політики реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. Вип. 3. Харків: АССА. 2017. С. 84-89.
6. Завальний В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. Вип. 6. Кривий Ріг: КДПУ. 2022. С. 213-217.
7. Кузьмич Т. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. Традиції та нові наукові стратегії у центральній та східній Європі. Львів: Априорі. 2020. С. 126-134.
8. Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Філософсько-політологічні студії. Вип. 37. Київ: Генеза. 2021. С. 170-177.
9. Могильова Н. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. Вип. 2. Харків: АССА. 2023. С. 81-85.

10. Недря К. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі. Ужгород: УМД. 2022. С. 40-43.
11. Пестоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. Social work and education. Вип. 9. Харків: Vivat. 2022. С. 89-99.
12. Петришин Л. Соціальне забезпечення ВПО як реабілітаційний аспект відновлення соціального статусу в умовах військового конфлікту. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки. Київ: Сяйво. 2022. С. 24-27.
13. Пікало А., Шаповал К. Організаційно-функціональні основи публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо-переміщених осіб в Україні. Львів: Апріорі. 2021. 72 с.
14. Поляріна Є., Акімова О. Аналіз соціального забезпечення та статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. Економіка та суспільство. Вип. 33. Київ: Генеза. 2021. 201 с.
15. Путінцев А., Пащенко Ю. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. Вип. 9. Кривий Ріг: КДПУ. 2018. С. 110-121.
16. Раєвська Я. Особливості та напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні. Соціальна педагогіка. Вип. 34. Харків: АССА. 2020. С. 184-196.
17. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни. Харків: Основа. 2022. С. 22-27.
18. Тітар І. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови зняття статусу переселенця. Український соціум. Вип. 4. Житомир: Полісся. 2016. С. 57-68.
19. Хазієв А., Грень Л. Внутрішньо переміщені особи на ринку праці України. Київ: Генеза. 2023. 108 с.

20. Ханецька Д., Ткаченко Н. Генезис змістовних характеристик дефініції «адаптація». Вінниця: ВДПУ. 2021. С. 198-199.
21. Шевченко О. Виклики гуманітарної кризи під час війни в Україні для внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп. *Social work and education*. Вип. 10. Харків: АССА. 2023. С. 325-335.
22. Perelli-Harris B. Internal displacement and subjective well-being: the case of Ukraine. *Social Forces* 102. Oxford: Oxford University Press. 2024. P. 157-179.
23. Rizzi D. Psychological and environmental factors influencing resilience among Ukrainian refugees and internally displaced persons: a systematic review of coping strategies and risk and protective factors. *Frontiers in Psychology* 14. Lausanne: Frontiers Media. 2023. P. 123-129.
24. Roshchuk I. Social integration of internally displaced persons in Ukraine: Problems and challenges for governing local communities. *Problems and Perspectives in Management* 22. Vilnius: Consulting Publishing Company. 2024. 728 p.
25. Villalonga-Olives E. Social capital-based mental health interventions for refugees: Ukraine and beyond. Cambridge: Cambridge University Press. 2023. P. 205-208.

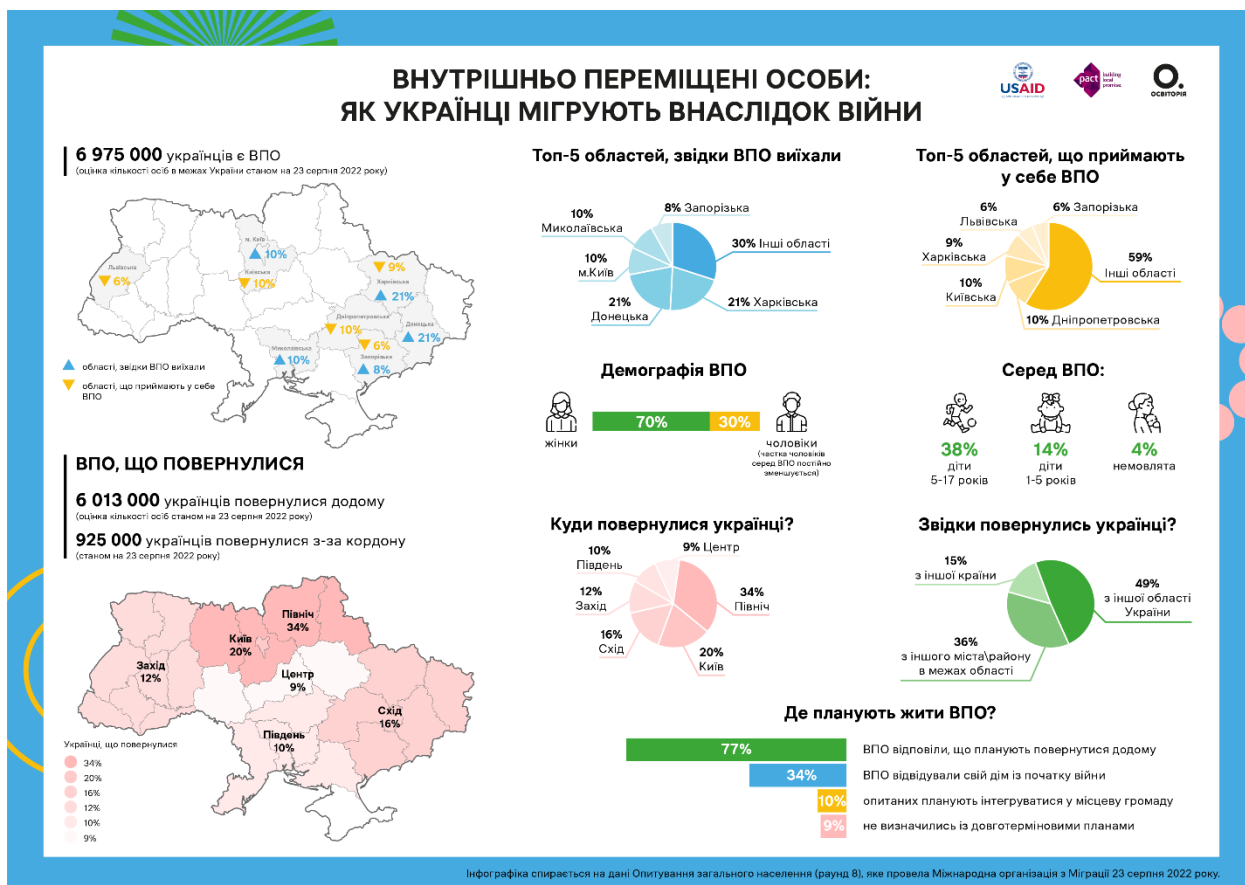
Електронні джерела:

26. Кожен має право відчувати себе вдома: інструменти соціальної та культурної інтеграції ВПО. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/prykklad-obiednannia/2023/12/20/258406/> (дата звернення: 20.12.2024).
27. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. URL: <https://minre.gov.ua/2024/07/17/pro-zatverdzhennya-zmin-do-pereliku-terytorij-na-yakih-vedutsya-velysya-bojovi-diyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-rosijskoyu-federacziyeyu-20> (дата звернення: 22.12.2024).
28. Послуга соціальної адаптації відкриває нові можливості для людей з інвалідністю, похилого віку та ВПО. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24200.html> (дата звернення: 08.01.2025).

29. Соціальна адаптація ВПО. URL: <https://sss-ua.org/news/soczialna-adaptacziya-vpo-yaki-instrumenty-dlya-pidtrymky-pereselencziv-potrebuyut-vprovadzhennya/> (дата звернення: 18.11.2024).
30. Сприяння швидкій адаптації ВПО до нових умов та інтеграції у нове соціальне середовище. URL: https://www.mdi.org.ua/images/2022/29-09-22_2_presentations_KS.pdf (дата звернення: 27.12.2024).
32. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. URL: <https://www.reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-02-04> (дата звернення: 05.01.2025).
33. Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу – «Робота». URL: <https://erobota.diia.gov.ua/> (дата звернення: 15.12.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Міграційні процеси всередині України під час війни.

НАЙПОШИРЕНІШІ ПРОБЛЕМИ ТА ПОТРЕБИ

СКЛАДНА ЖИТЛОВА СИТУАЦІЯ

Мають ризик виселення з житла: вважають, що є ризик виселення, чи орендують неофіційно

81%

Мусять платити за проживання (не рахуючи комунальні послуги)

75%

Житло, де проживали до переміщення, постраждало внаслідок війни

71%

Потребують допомоги від місцевої влади та громадських організацій у вирішенні житлових питань

65%

ПОТРЕБА В КОНСУЛЬТАЦІЯХ

Потребують консультацій з різних правових та адміністративних питань

75%

у т.ч. потребують допомоги щодо отримання виплат від міжнародних організацій

65%

у т.ч. потребують допомоги щодо отримання державних виплат

47%

у т.ч. потребують допомоги щодо отримання субсидій на оплату ЖКП

44%

БІДНІСТЬ

Через брак коштів обмежують себе у речах та послугах першої необхідності

87%

Мають потребу в гуманітарній допомозі

81%

Найбільш проблемні питання ВПО в Україні.

Статистика мікрогрантів від програми єРобота.